

FUZÜLÎ'NİN "SANA" REDİFLİ GAZELİ ÜZERİNE TASAVVUFÎ BİR ŞERH DENEMESİ

A Sufism Commentary Essay on Fuzûlî's "Sana" Rhyme Ghazel

Salih UÇAK*

e-posta: salihucak21@hotmail.com

Özet: Şiir, çok anlamlı katmanlar üzerine kurulan bir sanat eseridir. Şiir için yapılan yorumlar okuyucu merkezli olsa da bunun bilinçli olması ve metnin anlaşılması noktasında önem kazanır. Klasik şiirin çok anlamlı şiirlerini anlayıp yorumlamak kolay değildir. Özellikle tasavvufi yorumlar konusunda ciddi bir birikimin olması gerekir. Bu noktada ancak donanımlı okur metne nüfuz edebilir. Okuyucu, kesinlik bildiren ifadelerden kaçarak şiire yaklaşmalı; sabit ve tek anlamlı yaklaşımlardan kaçınmalıdır. Şiirdeki duygu ve düşünceyi anlamaya çalışmak, şairin söylediklerini veya söylemediklerini doğru yorumlamak okuyucunun en önemli ödevlerinden biridir.

Tasavvuf, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır. Tasavvuf, Allah karşısında yoksul olmaktır. Onun karşısında yoksul ve aciz olmak, ona muhtaç olduğunu kabul etmektir. Tasavvufi yol, ilahî olanda yeniden doğmak ve böylece Hakikat ile birleşmek için insanın tensel doğasından çıktığı bir yoldur. Bu çalışmamızda Fuzûlî'nin "sana" redifli gazelini anlamaya ve tasavvufi bir bakışla incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Tasavvuf, Fuzûlî, Divan Şiiri, Gazel

Absrtact: A poem is a very meaningful art work. Although interpretations mad efor poems are mainly for readers, its important because this is conscious and the text is understood. It isnt easy to understand and interpret the meaningful pomes of the classical poem. Especialy, it is necessary that there should be a serious accumulation on sufism interpretations. At this point , only well-informed readers can understand the text. Readers must approach the poem by avoiding expressions given decisiveness; they must avoid invarible and one meaningful apprqachs. Trying to understand the

feelings and thoughts in poem and interpreting correctly what the poet say sor dosen't say is one of the redaers most important work.

Sufism becomes moral with God's moral. Sufism becomes poor in front of the God. To become poor and helpless poor in front of it is to accept that you need it. Sufism way, is born again in hymn field and thus it is a way that remous from person's bodily nature. In this study we will try to look over and understand Fuzûlî's "sana" rhyme ghazel.

Key Words: Poem, sufism, Fuzûlî, divan poem, ghazel

GAZEL¹

- 1 *Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrândur sana
Hak bilür insân demez her kim ki insândur sana*
- 2 *Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidan
Zinde-i câvid ana derler ki kurbândur sana*
- 3 *Âlemi pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı aşk
Cân-ı âlemsin fidâ her lahza min cânđur sana*
- 4 *Âşıka şevkunla cân vermek inen müşkil degül
Çün Mesih-i yaqtın cân vermek âsândur sana*
- 5 *Çıkma yârum geceler ağıyâr ta'nından sakın
Sen meğ-i evc-i melâhatsen bu noksândır sana*
- 6 *Pâdişâhum zulm edüip âşık seni zâlim demiş
Hûb olanlardan yaman gelmez bu bühtândır sana*
- 7 *Ey Fuzûlî hûb-rûlardan tegâföldür yaman
Ger cefâ hem gelse anlardan bir ihsândır sana*

Şiir, çok anlamlı katmanlar üzerine kurulan bir sanat eseridir. Şiir için yapılan yorumlar okuyucu merkezli olsa da bunun bilinçli olması ve metnin anlaşılması noktasında önem kazanır. Klasik şiirin çok anlamlı şiirlerini anlayıp yorumlamak kolay değildir. Özellikle tasavvufi yorumlar konusunda ciddi bir birikimin olması gerekir. Bu noktada ancak donanımlı okur metne nüfuz edebilir. Okuyucu, kesinlik bildiren ifadelerden kaçarak şiire yaklaşmalı; sabit ve tek anlamlı yaklaşımlardan kaçınmalıdır. Şiirdeki duygu

¹ Fuzûlî Divanı 1997: s.140-141

ve düşünceyi anlamaya çalışmak, şairin söylediklerini veya söylemediklerini doğru yorumlamak okuyucunun en önemli ödevlerinden biridir.

Eski şiirimizi iyi anlayabilmek ve şiirimizin edebi zevkine varabilmek için üzerinde durulması gereken konulardan biri kuşkusuz tasavvufur. Klasik şiirimizde tasavvufi anlam, şiir sanatı içinde eritilmiş ve ilk görünen anlamın altına gizlenmiştir.² Bu sebeple metinde gizlenen anlamın gün ışığına çıkması, anlaşılması, metnin tahlil ve tevili için şerhe ihtiyaç duyulmuştur.

Dinî- ahlakî ve tasavvufî metinlerin şerhiyle başlayan Eski Türk edebiyatındaki metin şerhi geleneği, zaman içinde edebî metinleri içine almış ve giderek daha zengin bir içeriğe kavuşmuştur. Edebiyatımızdaki şerh geleneği çoğunlukla Farsça kaleme alınan metinlerin şerhiyle şekillenmiş; Sadi, Hafız, Attâr ve Mevlânâ gibi şahsiyetlerin eserleri şerh edilmiştir. Özellikle 'Mevlânâ'nın Mesnevi'sine yapılan şerhler bu geleneğin en önemli halkasını oluşturmuştur.³

Bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama olarak adlandırılan şerh, bizde özellikle dinî ve tasavvufî eserlerin anlaşılması için kullanılmıştır. Eski eserlerin derkenarları bu manada ilk şerh örnekleri olarak kabul edilebilir. Ömür Ceylan bu konuda şunları söylemektedir :“Türkçe manzûmelere yapılmış şerh külliyyatımız toplu halde gözden geçirildiğinde, Tâhirî'1-Mevlevî'ye kadar yapılmış bütün şerhlerin tasavvufî manzumelerden seçildiğini, hem şâir hem de şâirhlerin mutasavvıf olduğunu görüyoruz. Bu durum Türkçe şiirleri şerh etme geleneğinin tasavvuf erbâbı arasında tesis edildiğini ve daha da önemlisi bu şerhlerin tasavvufî terbiyenin yaygınlaştırılması amacıyla birer eğitim aracı olarak kaleme alındıklarını ortaya koymaktadır... Fakat kabul edilmelidir ki günümüzde Türkçe şiir şerhinde uygulanan usûllere bir gelenek ve zemin aranıyorsa o gelenek ve zemin bu şerhlerde gizlidir. Ayrıca bu, tasavvufun yalnız sûfî sanatçılarca işlenmediği, aksine onlardan çok daha bedîî bir şekilde Divan şâirlerince mısralarda mezc edildiği düşünülürse, bu şerhlerdeki remizler dünyası ve bu dünyanın kurulmasında istifade edilen ipuçlarının tespitinin ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir olur.”⁴

Okuyucu penceresinden şiiri yeniden yazmak, yeniden yaratmak; okuma eyleminin bilinçli olması ve okuyucunun farklı bakış açılarıyla şiire yaklaşmasına bağlıdır. Her ne kadar şiir için çizilen kalıplar ve sınırlar mevcutsa da şiirin kendisi hiçbir kalıba sığmaz. Bu çerçevede şiiri canlandırmanın, yeniden yorumlamanın önünde hiçbir engel yoktur.

Bu çalışmamızda Fuzûlî'nin “sana” redifli gazelini beyit beyit ele alıp tasavvufî bir bakış açısıyla anlamaya ve incelemeye çalışacağız.

² İpekten 1996: s.261

³ Demirel 2009: s.115

⁴ Ceylan 2007: s.18

1. Beyit:

*Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrândur sana
Hak bilür insân demez her kim ki insândur sana*

(*Ey melek yüzlü, senden başka herkes sana hayrandır. Allah için insan olan sana insan demez*)

Tasavvufta hüsn-i mutlak olan ve tek var olan Hakk'tır. Güzellik insanda tecelli eder. Çünkü insandaki yücelik, bütün varlığı ile ancak insanda tecelli eden güzelliğe bağlanır. Klasik şiir bu güzelliği çoğunlukla terennüm eden bir yapıya sahiptir. Klasik şiirin sevgilileri, mücerret sevgililerdir. Beyitte "melek" kelimesi ilahî kudrete işaretir. Bu da hakiki güzel olan Allah'tır. Çünkü kendinden başka herkes ona hayrandır.⁵

İnsanın hayranlığı, yüce yaratıcının güzelliğindedir. Kul, O'nun güzelliğini talep etmek için dua eder. Kul, sürekli bir hayret içinde olmalı. Çünkü Allah'a yaklaştıkça, O'nu bildikçe; Allah'ın sonsuzluğu içinde bir nokta olduğunu gören kul, marifete ulaşır. Marifete ulaşan kulun "hayret"i artar. Hayret, insanı daima diri ve zinde tutar.

Kul, ilm-i batında ilerledikçe hayreti artar, hayreti artıkça varlığın manası karşısında dehşete düşer. Bu mertebede artık kişinin geri dönmesi imkânsızdır. Gerçek manâda fenâfillâhta olur.

Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecelli ettiği varlıktır. Melek-sîmâ, bu bağlamda Allah'ın güzelliğini sembolize eder. Sûfinin melek-sîmâda gördüğü güzellik mutlak güzelliğin yansıdığı bir yanadır. İnsan, Allah'ın eksiksiz bir görüntüsü ve O'nu gösteren mükemmel bir aynadır.⁶ İnsan bu dünyada yaşar ama ondan değildir. Var olma sebebinde de bu göreceli dünyayı aşmaya mecburdur. İnsan, Sonsuz'u aramadan ve bizzat kendisini aşmayı istemeden insan olarak yaşaması manasızdır.

2. Beyit:

*Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidân
Zinde-i câvid ana derler ki kurbândur sana*

(*Sana canını vermeyen ebedi hayata erişemez. Ebedi diri ona derler ki sana kurbandır.*)

⁵ Tarlan 2003: s.38

⁶ Nasr 2007: s.38

Can, maddi hayatın devamını sağlar. Bu maddi hayatı sana vermeyen yani, kendini Allah'ta yok etmeyen, fenafillâha erişmeyen ebedi hayata nail olmaz. Çünkü fenafillâhın neticesi bekabillâhtır. Allah ile ebedi olma, sonsuz olmadır. Ebedi diri, Allah'a kurban olan, onun yolunda kendini yok eden bir manada da Allah'a yakın olandır. Kurban, hakikate yakın olmak demektir.⁷

Vahdet-i vücût düşüncesi, varlığın tek olup, bunun da mutlak varlık olan Allah'ın varlığından ibaret olduğu, ondan başka hakikî varlık bulunmadığının idraki, şuuru ve düşüncesi etrafında oluşmuştur. Kur'an-ı Kerim'de *"yeryüzündeki her şey yok olmaktadır; ama rabbinin yüzü bakidir"*⁸ (Rahman 55. 26-27) ayeti mutlak varlık olarak sadece Allah'ın olduğu gerçeğini hatırlatılır.

Yunus Emre;

"İkiliği terk itgil birlik makamını tutgul

Canlar canın bulasın işbu dirlik içinde"

demek suretiyle

varlık ve ruh arasındaki münasebeti kesretten kurtulma ve vahdette birleşme olarak yorumlar.

Sûfilikte, Allah'a varmak için geçilen yol çok çetindir. Çünkü insan dünyanın zevkine, mala, mülke, paraya çok düşkün bir nefis taşımaktadır. Nefis insanın içindeki en büyük düşmandır. Şeytan'ın emirlerini dinler ve daima insanı kötülüğe sevk eder. Dünya ve içindekiler, nefsin hoşuna gidenler kesretir. İnsanın kesretten (masivadan) vahdete ulaşmasına Allah'ın varlığına kavuşmasına en büyük engel nefistir. Nefsi öldürmek, vücudu yok bilmek kolay şeyler değildir. Böyle bir nefis olgunluğa ermek için türlü tecrübelerden geçmek ve çok *"çile"* (halvet) çekmek zorundadır. Bu yolun sonunda ebedilik vardır.

3. Beyit:

Âlemi pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı aşk...

Cân-ı âlemin fidâ her lahza min cân feda sana

(Aşk, bütün âlemi güzelliğinin mumu etrafında pervane etmiştir. Sen âlemin cansın, her an sana bin can feda olsun)

Mutlak Güzel olan, o kadar güzeldir ki bütün âlem kendini onun güzelliğinin mumu etrafında pervane gibi dönüp o ateşte kendini yok etmek ister. Bütün âlem varlığını ondan alır. Allah, vacibü'l-vücuttur. Çünkü Hüsn-i Mutlak, bizatihi âlemin canıdır. Mum, güzelliğin sembolüdür.⁹ Mutasavvıf olmak; sevgilinin canı olmak, sevgiliye ulaşabilmektir. Bunun

⁷ Nasr 2007: s.39

⁸ Yıldırım 2001: s.531

⁹ Tarlan, 2003: s.40

diğer adı fenâfillâhtır¹⁰. Yani Allah'ta kendi varlığını yok etmek ve bekâbillâhla¹¹ O'nda var olmak, O'nunla bir olmaktır.

Vahdet-i vücût düşüncesinde; mutlak anlamda vücût bir'dir. O da Allah'tır. Allah, kendisinin halefi bulunmayan mutlak varlıktır. O, kendinde çokluk olan Bir'dir. Her şey Bir'in çeşitli tecellilerinden ibarettir.

Âlem, hayaldir, ancak Allah vardır. Bu dünya onun gölgesinden ibarettir. Allah'ın sıfat ve filleri bu âlemde her an tezahür ve tecelli etmektedir. Varlık olmadan gölge olamayacağına göre bütün varlıklar Ezeli olanın bir gölgesidir. Varlık izafidir, var olan sadece Allah'tır. Geri kalan fanidir.¹²

Güzelliğın kendisi vahiddir, saf ve temizdir, katışıksızdır... İlahidir ve zaruri olarak Zatının kendisi ile birliktedir.¹³

Gönül işlerinin akılla bir ilgisi bulunmadığından hakikati aramanın doğru ve yegâne yolu "aşk"tır. Yol karanlıktır, yolcunun yolunu aydınlatması aşkla mümkündür. Aşkın gayesi vahdete ulaşmaktır. Arif'e göre var olmanın asıl sebebi de aşktır. Yani, "gizli bir hazine olan Allah'ın" keşfi için var olmak, yaratılış felsefesi gereğidir.

Kul, Allah'a ulaşma arzusu içinde olan "yalnız"dır. Yol gösterici, hakikat yolunun zorlukları sırasında kulunu yalnız bırakmaz. Ona lütuflarda bulunur.

Allah kâinatı kendi mahiyetini tam olarak izhar etmek için yarattı. Hadis-i kudsîde ifadesini bulan "gizli hazinenin" ifşası için âlem vücûda gelmiştir. Kesret ya da nesnelere, her biri kendi içinde aynı Mutlak'ı yansıtan sonsuz sayıdaki aynalara teşbih edilebilir. Zahirî nesnelere gerçekte var değildir. Onlar birer gölgeden ve yansımadan ibarettir.

4. Beyit:

*Âşıka şevkunla cân vermek inen müşkil degül
Çün Mesîh-i vaktin cân vermek âsândur sana*

(Hararetili, içi yanan bir aşkla canını sana vermek o kadar müşkül değildir. Çünkü zamanın İsasısın aşkla can vermek sana kolaydır.)

Aşkla içi yanan âşık, sana kolayca can verir. Mademki sen vaktin İsasısın ve İsa'nın mucizesi de ölüyü diriltmektir, âşık sana kolayca can

¹⁰ *Fenâfillâh*: Allah'ta fani olma demektir. Kulun zat ve sıfatının Allah'ın zat ve sıfatında fani olmasıdır. Dünyayı bir tarafa bırakıp Allah'a yönelmek demektir. Sûfi bu makama ulaşmak için her şeyi terk eder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terk etmesi gibi. Buna "ölmeden önce ölmek" denir. Ölü, nasıl Allah'a rücu ediyorsa tasavvufta bu makama ulaşan kişi de Allah'a öyle vasıl olur. (Cebecioğlu 2005: s.210)

¹¹ *Bekâbillâh*: Allah'ın zati sıfatlarından. O'nda bâki olmak, denize katılan damla gibi Hakk'ın varlığında ebediliğe ermektir. (Pala 2005: 63)

¹² İz 2001: s.71

¹³ Livingston 1998: s.152

verir. Tasavvufta tek var olan, vacibü'l-vücuttur. İsa ise onun bir mazharıdır. Allah'ın ihya sıfatına mazhar olmuştur. "Melek-sîmâ" da Allah'ın güzelliğinin bir sembolüdür. Bu "melek-sîmâ", İsa gibi aşık her an can bağışlar, onu diriltir. Bu suretle âşık bekabillaha erişir.¹⁴ Hz. İsa, nefesi ile nasıl ki can bağışlıyorsa, sevgili de aynı şekilde aşık can bağışlayabilir. Maşuk, aşık şevk verendir. Onun can bağışlaması mecazî anlamda aşığın kendine gelmesi, gerçeği görmesi manalarında.

Aşkın yeri gönüldür. Mademki gönül, tecelligâh-ı ilahîdir, o halde gönlün tezyin ve teşrif edilmesi lazım gelir. Kalp mamur olmalı ki "*padîşah konmaz saraya hane mamur olmadan*" denmesin. *Allah, hiçbir mekân ve zamana sığmaz, lakin mümin kulun gönlüne sığar.* Çünkü kalp, beytullahtır. Allah'ın ikamet ettiği yer gönüldür. Âşık, aşkın bütün halleriyle hazır ve nazır olandır.

5. Beyit:

*Çıkma yârım geceler ağyar ta'nından sakın
Sen meh-i evc-i melâhatsen bu noksândır sana*

(Ey sevgilim, geceleri sokağa çıkma, çünkü başkaları seni ayıplar, kötü söyler. Sen güzelliğin zirvesinde bulunan bir aysın, bu senin için noksandır.)

Geceleri gezenlerin hoş karşılanmadığı bir zamanda sevgilinin sokaklarda dolaştığını düşünmek oldukça zordur. Gece yarısı sokaklarda dolaşan bir güzel olunca elbette dile düşer. "El âlem ne der" deyimi, "melek-sîmâ" için söylenmeye başlar.

Âşık ya da sevgili, aşk yolunda 'adının kötüye çıkmasından kaygılanmamalıdır. Çünkü aşk, yolunda yürüyeni ikilikten kurtarmaya ve tevhide götürür.

Güzelliğin zirvesinde olan ay, dolunaydır. Dolunay akşamdan doğar, gece yarısı doğmaz. Dolunay gece yarısı yarım olarak görünürse ay tutulması olmuştur. Halk dolunayı bu halde görünce gürültü yapar, teneke çalar, taş atarlar. İşte Ağyar'ın ta'nı -ayıplaması- budur. Ayıplanmak, dolunayın yarım görünmesi gibi noksanlıktır. Allah, mutlak güzel olarak bir dolunay ile ifade edilmiştir.¹⁵ Arapçada rü'yet olarak bilenen ve tasavvufta Allah'ı görme manasında kullanılan bu kavram, doğrudan dolunayla ilişkilidir. Allah'ın dolunay şeklinde tecelli etmesi olarak yorumlanmıştır. Ancak bu tecelli kalp gözüyle görülebilir.

¹⁴ Tarlan 2003: s.40

¹⁵ Tarlan 2003 s.41

6. Beyit:

*Pâdişâhum zulm edüp âşık seni zâlim demiş
Hûb olanlardan yaman gelmez bu bühtândır sana*

(Padişahım, âşık sana zulüm isnat ederken kendine zulmetmiş, güzel olanlardan kötülük gelmez. Bu sana atılan bir iftiradır.)

Âşık, sevgilisinde Hakk'ın güzelliğini görmese, sevgiliden gelen cevri ü cefayı zulüm telakki eder. Bu nedenle iyiye kötü dediği için kendisi zalim olur. Çünkü Hakk, aynı zamanda hayr-ı mutlaktır. Ondandır gelen cefa dahi olsa bir ihsandır.

Güzellerden kötülük gelmez. O halde Hak'tan gelen her şey güzeldir. Kur'an-ı Kerim'in müteaddit yerlerinde "Allah adildir, zulmetmez" deniyor. Onu teslimiyet ve rıza ile karşılamak gerekir.¹⁶

Allah, hayr-ı mutlak olarak insanlara nimetlerini vermiştir. İnsan, bu nimetlere karşılık şükretmelidir. Ancak insanın acze düştüğü, Hakk'tan ayrıldığı zamanlarda başına gelen kaza ve belalar onun için bir hidayet vesilesi olarak görülmeli ve yeniden Ona dönüş vesilesi sayılmalıdır.

7. Beyit:

*Ey Fuzûlî hûb-rûlardan tegâfûldür yaman
Ger cefâ hem gelse anlardan bir ihsândır sana*

(Ey Fuzûlî, güzeller âşıkları görüp tanımazlıktan gelir, onlarla hiç alakadar olmazsa asıl o kötüdür. Onlar tegâfûl etmeyip cefa etseler sana bir ihsandır)

Klasik şiirde sevgilinin cefası, âşıkla ilgilendiğinin işaretidir. Eğer sevgili, aşığına zulmetmiyorsa demek ki onunla olan ilgisini kesmiş demektir. Bu nedenle aşığın cevri ü cefası baş göz üstüne kabuldür. İslam inancında Hakk'tan gelen her cefanın bir sebebi, hikmeti vardır. Günahlara kefarete olarak yorumlanır. Eğer kul, kaza ve belalara uğramıyorsa imanını sorguya çekmesi gerekir. Çünkü her bela, kulu Allah'a daha çok yaklaştırır.

Sonuç

Tasavvuf, iman, ihsan ve ihlâs üzerine bina edilmiştir. Klasik şiirimizin temel kaynaklarından biri olarak İslam ve tasavvuf düşüncesi, çok yoğun olarak işlenmiştir. Şairler, bu düşünce siteminden etkilenmiş, çoğu

¹⁶ Tarlan 2003: s.41

zaman bizzat içinde yer almıştır. Fuzûlî, tasavvufî lirik şiirin en önemli isimlerinden biridir. Şiirlerinde tasavvufun etkileri açıkça görülür. Onun şiirlerinde görünen ilk anlam katmanını dışında şiir içinde gizlenen tasavvufî anlam boyutunu okumak, hem sanat zevki açısından hem de okuyucunun perde arkasındaki güzelliği keşfi açısından önemlidir.

Klasik şiirimiz, kullandığı edebî dil, mazmun ve mecazlarıyla ait olduğu sosyal dönem, edebî zevk ve anlayışlarla şerh ve tahlil metotları vasıtasıyla bugün yeniden yorumlanabilir. Metin ve okuyucunun bulunduğu her ortam yeni bir okuma serüvenine ortam hazırlar. Bu bakımdan Klasik şiirimizin sahip olduğu anlam katmanları içinde yapılacak her gezinti, yeni bir sayfanın açılması olarak görülebilir. Şiirin doğasındaki bu çok anlamlılık, okuyucuyu hermenötik açıdan metne farklı pencerelerden bakmayı zorunlu kılar.

KAYNAKÇA

- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay. İstanbul, 2005
- CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yay. İstanbul, 2007
- CHİTTICK, William, *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş* (çev. Turan KOÇ) İz yay. İstanbul, 2008
- DEMİREL, Şener, *Dinle Neyden*, Manas Yayınları, Elazığ, 2009
- Fuzûlî Divanı*, (Hzl. K. AKYÜZ, S. BEKEN, S. YÜKSEL, M. CUNBUR), Akçağ Yayınları, Ankara 1997
- İPEKTEN, Haluk, "Gazel Şerhi Örnekleri", *Türk Dili Dergisi*, (Türk Şiiri Özel Sayısı II), Ankara 1986, S.415-416-417
- İZ, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay. İstanbul 2001
- İZUTSU, Toshihiko, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* (çev. Ramazan ERTÜRK), Anka yay. İstanbul 2002
- LIVINGSTON, Ray, *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, (çev. Necat Özdemiroğlu) İnsan Yayınları, İstanbul 1998
- NASR, Seyyid Hüseyin, *Tasavvufî Makaleler*, (çev. Sadık Kılıç) İnsan Yay. İstanbul 2007
- PAĀA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı yay. İstanbul, 2005
- PÜRCEVADÎ, Nasrullah, *Can Esintisi -İslam'da Şiir Metafiziği-*, (çev. Hicabi Kırlangıç) İnsan Yayınları, İstanbul 1998
- SCHUON, Frithjof, *Tasavvuf, Kabuk ve Öz*, (çev. Veysel Sezigen) İz yay. İstanbul 2006
- TARLAN, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ yayınları, Ankara 2003
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 2001